

Міністерство культури України  
Міністерство закордонних справ Чеської Республіки  
Генеральне консульство Чеської Республіки у Львові  
Державний історико-культурний заповідник м. Дубно  
Дубенське чеське товариство «Стромовка»

# ЧЕХИ НА ТЕРЕНАХ ВОЛИНІ

Матеріали Міжнародної наукової  
історико-краєзнавчої конференції

24 лютого 2016 р.  
м. Дубно

## РЕЛІГІЙНЕ ПИТАННЯ У ДУХОВНОМУ ЖИТТІ ЧЕХІВ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

На другу половину XIX ст. припало масове переселення у Волинську губернію чеських колоністів. Їх імміграція до Російської імперії була викликана в першу чергу економічними причинами. Після скасування кріпосного права більшість великих землевласників переживали гостру господарську кризу і були зацікавлені у продажі своєї землі. Останній процес набув особливо великих розмірів після придушення царизмом польського повстання 1863 р. Скориставшись можливістю купити земельний наділ за низькими цінами й відсутністю конкуренції у цій справі з боку українських селян, на Волинь з приватної ініціативи почали переїздити чеські родини.

У період найбільш інтенсивної імміграції (1868–1874 рр.) на території краю було сформовано чотири чеські волості: Глинська (9 поселень Рівненського повіту із земельними наділами 5286 дес.), Дубенська (14 населених пунктів Дубенського повіту, 3926 дес.), Луцька (всі чеські поселення Луцького і 5 Дубенського повітів, 2235 дес.) і Купичівська (всі колонії Володимир-Волинського повіту, 1325 дес.) [1, с. 308-311]. На час проведення першого всеросійського перепису населення (1897 р.) у губернії проживало вже 27670 чехів (1% загальної чисельності населення) [8; 9].

Переселяючись до Росії, чехи сподівалися знайти тут повну свободу віровизнання. Колоністи представляли весь різнобарвний спектр релігійних течій, напрямків і рухів, що існували в XIX ст. у чеській церкві. Більшість переселенців були вихідцями з Богемії, де ще з часів Яна Гуса існувала сильна опозиція традиційному католицизму.

Вища місцева адміністративна і духовна влада після облаштування чехів в економічному відношенні, за узгодженням з міністерством іноземних справ та Святейшим Синодом, розробила проект організації гуситської церкви на Волині. У доповіді царю міністр іноземних справ так писав про релігійні переконання чехів: «Позитивні відомості щодо поглядів, намірів і традицій прибулих в Росію чехів переконують, що єдиною турботою є заснування в їх товаристві гуситського віровизнання, тому будь-яка спроба залучити їх до православ'я, при недопущенні для них можливості молитися за своїм обрядом, була б насиллям над їх совістю і могла б призвести до зближення їх з латинським духівництвом» [3, с. 271]. Гуситство було дозволено російським урядом з метою послаблення діяльності у Південно-західному краї польської католицької церкви. Чехи мали подати польському католицькому громадянству приклад слов'янської приналежності і релігійної відданості російській державі.

Генерал-губернатор Київський, Подільський і Волинський князь О. М. Дондуков-Корсаков у своєму поданні міністерству внутрішніх справ (від 24 лютого 1870) за №422) визнавав, що всі чехи на Волині сповідують гуситство [7, с. 326]. Протоієрей Овсянкін, який вивчав на місці у травні 1870 р. релігійні погляди чехів, прийшов до висновку, що чехи належать за переконаннями до євангеліків, визнаючи наявність незначного числа осіб, які вільно мислять з проблем віри. Були й такі знавці чеського питання, які не бачили у чехів ніякого визначеного віросповідання.

Проблема релігійного визнання і конфесійної приналежності розглядалася не лише владними структурами. Розбіжності існували й у середовищі самих чеських

ромад. Так, дубенські чехи більше інших симпатизували православ'ю і більш охоче відвідували церкви ніж костели. У Рівненському повіті чехи помітніше схилилися до католицизму. У 1870 р. з нагоди проголошення папської непогрішимості волинські чехи висловили бажання перейти до православної церкви [1, с. 633-634]. «Волинские епархиальные ведомости» у номері 18 за 1871 р. надрукували перший список 28 чехів з с. Мирогоща Дубенського повіту, що приєдналися до православної церкви у серпні того ж року [2, с. 479]. Проте уряд визнав цю справу передчасною, процес конвертації чехів у православ'я не набув масовості.

Релігійне питання продовжувало турбувати чеських колоністів. На основі доповідності між помічником генерал-губернатора у Києві полковником Грессером і уповноваженими чехів Ф. Прибілом і Й. Олічем, останні виїхали до Чехії у пошуках чеських священників, які б виявили бажання переселитися на Волинь. У кінці 1872 р. в губернію прибули чеські священники В. Грдлічка, Я. Саска і Ф. Кашпар. Але сожен з них, представляючи певний напрям у чеській церкві, лише продовжував зносити розкол в середовищі волинських чехів.

Я. Саска проповідував старокатолицизм, Ф. Кашпер став прихильником реформаторської віри кальвіністського зразка. В. Грдлічка очолив течію «чеських братів», відкидаючи всі форми католицизму і проголошуючи себе прямим послідовником Я. Гуса. Між названими релігійними діячами відбувалися постійні зіткнення та конфлікти. У результаті релігійні справи волинських чехів виявилися це більше заплутаними.

За шість років активної діяльності чеські священники так і не змогли об'єднати розрізнені течії та рухи в єдину національну церкву. Тому у 1879 р. від імені колоністів вони звернулися до російського уряду з клопотанням про скликання спеціальних зборів для обговорення релігійної проблеми. З дозволу уряду після десятимісячної підготовки 14 серпня 1880 р. у с. Квасилові Рівненського повіту був відкритий чеський з'їзд з питань церковного будівництва [13, с. 66-67]. У його роботі взяли участь три чеських священника, чотири сільські вчителі, 53 депутата, чиновник з особливих доручень при генерал-губернаторові Воронін. На з'їзді «Статут чеської братської церкви в Російській імперії» не знайшов загальної підтримки. Реалізувати ідею гуситської церкви на Волині місцевої владі при підтримці уряду так і не вдалося.

Генерал-губернатор пояснив невдачу проекту недостатністю форм діяльності, коштів для утворення нової гуситської конфесії, теоретичною несформованістю гуситського вчення, суб'єктивним розумінням ідей Гуса, обширністю чеських парафій [4, с. 288]. До цих причин слід додати й зміну політичної ситуації після замаху російських революціонерів (1881 р.) на царя Олександра II, який ставився до чехів прихильно. Наслідком цієї події стали: відставка міністра внутрішніх справ Л. Макова, який всіляко підтримував гуситське питання на Волині та прихід до влади реакційних кіл на чолі з відомим обер-прокурором Синоду православної церкви К. Побєдоносцевим, які перш за все втрутилися у культурне і релігійне життя чехів краю.

Зусилля були спрямовані на сприяння переходу чехів у православ'я. Члену навчального комітету і училищної ради при Синоді Є. М. Крижановському було доручено відвідати Волинську губернію з метою вивчення на місці стану чеського віровизнання та напрацювання при підтримці місцевого духовенства заходів щодо посилення серед чехів потягу до православ'я. При духовних навчальних закладах були відкриті спеціальні стипендії для молодих чехів, які виявляли бажання отримати духовну православну освіту. Указом Святійшого Синоду від 5 травня 1888 р.

було введено посаду завідуючого чеськими справами на Волині. Ним було призначено священника с. Здовбиця Острозького повіту протоієрея Калікста Костянтиновича Метельського [6, с. 3]. При ньому створювався штат так званих співробітників з чеського питання. Це були парафіяльні священники тих місцевостей, де мешкала найбільша кількість чехів. Вони працювали в шести повітах Волинської губернії — Рівненському, Дубенському, Житомирському, Овруцькому, Луцькому та Володимир-Волинському. Ще одним виявом уваги місцевої адміністрації і православного духовенства до релігійних проблем чеських колоністів стало видання у чеському перекладі православної літератури [4, с. 290-291].

Більш як десятирічне знайомство з життям на Волині також переконувало чехів у перевагах православного визнання, в першу чергу для досягнення необхідного матеріального достатку. Тому з 1888 р. бере початок процес активної конвертації чехів у православ'я. Енергійним прихильником приєднання колоністів став чеський священник Я. Саска. Списки чехів, які приєдналися до православ'я, починаючи з 1888 р. (№11), вміщувалися у кожному номері «Волинских епархиальных ведомостей». За п'ять років газета надрукувала списки 10264 осіб чеської національності (підрахунки автора). На прохання архієрея Модеста Синодом були надані необхідні кошти на влаштування церков у найбільших чеських колоніях. У с. Гульчишні римо-католицька каплиця була перетворена у православну церкву (освячена у 1891 р.), у с. Крошня збудована церква (1891 р.), в Глинську і Квасилові побудовані кам'яні церкви [9, с. 1-2].

Кінець 80-90-х рр. XIX ст. стали роками масового переходу чехів до православної церкви, що базувався переважно на добровільних засадах. На той час православ'я для них було найбільш прийнятним кроком як з політичної, так і економічної точок зору. З одного боку чехи прагнули довести свою лояльність до російського уряду та зберегти пільги, надані їм при переселенні. Разом з тим залишатися католиком для чеського селянина було економічно не вигідно, тому він втрачав можливість розширення свого господарства шляхом купівлі нових земельних наділів.

Разом з тим мали місце поодинокі випадки критичного ставлення односельців до тих чехів, які приймали православну віру. Так, архівні документи зафіксували виселення місцевою владою російського підданого чеха Ф. Долежала з колонії Великі Дорогостаї та колоніста І. Вайскебера із сім'єю з с. Ольшанки за осуд чехів, які перейшли у лоно православної церкви [11, с. 1-11]. Селянам-чехам Цимбалу, Вулаку та ін. було відмовлено у видачі свідоцтва на право придбання землі в Луцькому повіті до тих пір, поки вони не закріплять перехід до православ'я [14, с. 1-18]. Таким чином до добровільних засад конвертації долучалися і насильницькі дії місцевої адміністрації, але вони суттєво не впливали на кількість осіб, які змінювали конфесію.

На час проведення загального перепису населення у Волинській губернії 66,22 тис. чехів (у минулому переважно католиків) вказали на належність до православ'я. Значно стійкішими були релігійні переконання євангелістів, серед яких лише окремі особи прийняли православ'я. Із 27670 чехів, які проживали в кінці XIX ст. на Волині, 18323 назвали себе православними, 7916 — католиками, 1424 — протестантами. Майже у всіх повітах, де існували чеські колонії, переважаючою конфесією стали православ'я [8, с. 90-111].

У своєму звіті волинський губернатор відніс перехід чехів у лоно православної церкви до числа найбільш втішних явищ, які свідчили про успіх багатьох зусиль адміністрації і місцевого духовенства у насадженні в губернії основ російського народного життя [12, с. 29-30].

У наступні десятиріччя у краї вже не спостерігалось масового переходу чеських колоністів у православ'я. На сторінках газети «Волынские епархиальные ведомости» чеський проповідник ієромонах Савватій відмітив наявність і зворотних процесів — переходу чехів із православ'я в католицизм і баптизм [5, с. 328]. Однак приклади таких змін віровизнання були нечисельними.

#### Джерела:

1. Волынские епархиальные ведомости. — 1870. — №18.
2. Волынские епархиальные ведомости. — 1871. — №18.
3. Волынские епархиальные ведомости. — 1894. — №9.
4. Волынские епархиальные ведомости. — 1894. — №10.
5. Волынские епархиальные ведомости. — 1910. — №19.
6. Державний архів Житомирської області, ф. 158, оп. 1, спр. 379.
7. Крыжановский Е. М. Чехи на Волыни / Е. М. Крыжановский // Собрание сочинений. — К., 1890. — Т. 2.
8. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. VIII. Волынская губерния. — СПб., 1904.
9. Торжество освящения новой церкви в чешском поселке Квасилове и двадцатипятилетний юбилей основания сего поселка. — Почаев, 1896.
10. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. — Т. 7. — СПб., 1872.
11. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 145, оп. 690, спр. 268.
12. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 442, оп. 541, спр. 143.
13. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 442, оп. 617, спр. 128.
14. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 442, оп. 848, спр. 351.

*Юрій Войчун*

## СТАН ОСВІТИ ЧЕСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Освіта — одна з базових цінностей народу. В сучасному суспільстві освіта стала однією з найчисельніших сфер діяльності. Від її напрямку та ефективності сьогодні багато в чому залежать перспективи розвитку суспільства.

Окрім корінного населення, на території Волині проживали групи поляків, німців, євреїв та чехів. Духовне відродження національних меншин на території України — багатогранний та довготривалий процес. Відтак проблема історичної долі народів, що проживали і нині проживають в різних регіонах України, їх освіти та культури має вагоме наукове та практичне значення.

Формування чеської громади на території Волинської губернії розпочалося з середини ХІХ ст. Разом із поселенням на українських землях чехи привнесли на освоєвані території також духовні цінності та педагогічну культуру, вироблені в Богемії.

Першим, хто звернувся до проблеми організації навчального процесу серед волинських чехів, був Є. М. Крижановський [2, с. 3]. Він, за дорученням уряду Російської імперії, здійснював підготовку чеських учителів для повноцінного навчання молодших школярів.

Не оминули увагою дане питання також М. Бармак [15] та Ю. Поліщук, які досліджували становище національних меншин на території Волинської губернії. Заслугує на увагу також фундаментальна праця професора Карлового університету Я. Вацуліка [16], який дослідив різні аспекти життя волинських чехів. Ж. Ковба